

УДК 316.1

DOI <https://doi.org/10.32840/2707-9147.2020.88.5>

І. І. МАЧУЛІНА

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології
Дніпровський державний технічний університет

ЕВРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИВЧЕННЯ ВТОРИННОЇ ЗАЙНЯТОСТІ СТУДЕНТІВ

У статті розглянуто явище вторинної зайнятості студентів із погляду таких методологічних підходів, як концепція соціальної суб'єктності, ціннісно-поведінковий підхід і концепція ризику. Аналіз цих підходів дав змогу виявити їхній евристичний потенціал у розумінні сутності вторинної зайнятості студентської молоді. Зокрема, концепція соціальної суб'єктності дає змогу знаходити адекватні відповіді на формування особистості через прояв соціальної активності, самостійності, самореалізації. Прагнення до само-реалізації зумовлює розвиток соціальної суб'єктності майбутніх фахівців, зокрема, в економічній сфері, що пояснює соціально-психологічну природу явища вторинної зайнятості студентів.

Ціннісно-поведінковий підхід сприяє розумінню сутності вторинної зайнятості через ціннісну систему індивіда. Зазначено, що саме цінності визначають ставлення людини до світу, а отже, формують її поведінку в особистому, освітньо-професійному та громадському житті. Одним із показників, які відображають цінності молоді, зокрема студентів, є їхнє ставлення не тільки до процесів здобуття вищої освіти та її якості, але й до економічної активності, зокрема до вторинної зайнятості студентів.

Також окрему увагу приділено концепції ризиків у поясненні сутності вторинної зайнятості. Ризик розглядається як ймовірність настання несприятливих наслідків для студентів, що поєднують навчання із працею, так і ймовірності отримання вигод і благ від цього поєднання. Розглянуто освітні та професійні ризики, а також позитивні та негативні їхні наслідки.

Ці методологічні підходи доповнюють одне одного та дають змогу враховувати як особистісний, так і суспільний вплив під час дослідження вторинної зайнятості студентів.

Ключові слова: вторинна зайнятість, студентська молодь, концепція соціальної суб'єктності, ціннісно-поведінковий підхід, концепція ризиків.

Постановка проблеми. Для сучасної України молодь – це майбутнє покоління країни, і від того, в якому напрямку вона реалізує свої сили, буде залежати майбутнє країни в цілому. Зниження рівня життя населення України, зокрема молоді, розвиток форм платного навчання, малий розмір стипендій примушують студентів до пошуку допоміжних

заробітків. З огляду на це набуває особливої актуальності дослідження явища вторинної зайнятості студента.

Вторинна зайнятість студентів розглядається як феномен, що має складну структуру і неоднозначно впливає на професійну освіту. Сьогодні результати соціологічних досліджень вказують на великі обсяги вторинної зайнятості серед студентської молоді, коли одночасно з основним видом діяльності – отриманням освіти, студенти починають працювати. Таке поєднання не можна назвати легким, це значне подвійне навантаження на молодий організм, що може вплинути на життєву адаптацію студента, його соціалізацію, ціннісні орієнтації тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема вторинної зайнятості досить широко вивчається економістами, демографами та соціологами України. Систематичні дослідження і публікації даних щодо вторинної зайнятості студентів розпочалися в 90-ті роки ХХ століття. Так, студентську зайнятість як соціальний феномен вивчають Л.О. Малиш, Г.Б. Соколова, Г.Г. Сичкаренко, Н.І. Федоренко та інші дослідники. Вторинну зайнятість студентської молоді як механізм самореалізації вивчають О.А. Безрукова, К.О. Булавкіна; у контексті аналізу її освітньо-професійних цінностей – О.С. Гринькевич; вплив вторинної зайнятості на професійну освіту студентів досліджує Г.М. Качан.

Крім того, динаміку масштабів вторинної зайнятості та мотиваційні особливості участі студентів у вторинній зайнятості показано в роботах зарубіжних науковців: Д. Константиновського, Г. Чередниченко, Е. Вознесенської, Е. Константинової, С. Творогової, А. Родионової, М. Ворони та інших.

Незважаючи на наявність досить широкої палітри праць, присвячених вивченню різноманітних аспектів вторинної зайнятості студентської молоді, методологічні підходи, на наш погляд, розглянуті недостатньо, що обумовило актуальність та необхідність дослідження саме цього питання.

Мета статті полягає у виявленні евристичного потенціалу методологічних підходів до аналізу вторинної зайнятості студентської молоді.

Виклад основного матеріалу. Звертаючись до аналізу поняття «вторинна зайнятість», зазначимо, що зайнятість поділяється на первинну (основну) і вторинну (додаткову). Первинна (основна) зайнятість – це трудова діяльність за основним місцем роботи, там, де знаходиться трудова книжка робітника та відбувається отримання доходу [1]. Вторинну зайнятість можна визначити як додаткову форму використання робочої сили працівника, вже залученого в суспільну діяльність. Особливістю вторинної зайнятості студентської молоді є той факт, що первинною формою її зайнятості є навчання, що обумовлює віднесення цієї соціальної групи на ринку праці до категорії економічно неактивного населення [2].

Для більш глибокого аналізу вторинної зайнятості студентської молоді треба звернутися до основних методологічних підходів за допомогою яких можна вивчати це явище. Для розуміння сутності вторинної зайнятості студентської молоді проаналізуємо концепцію соціальної суб'єктності, ціннісно-поведінковий підхід та концепцію ризику.

Евристичний потенціал суб'єктного підходу є особливо затребуваним у наш час, оскільки він дозволяє знаходити адекватні відповіді на те, як формується особистість в сучасних умовах розвитку суспільства. Невизначеність, нестійкість соціальних умов, вимоги конкурентоспроможності, ефективності, інноваційності праці ставлять перед особистістю нові завдання розвитку. Орієнтиром стає образ життєстійкості, структурним стрижнем якої є властивості, що виражаються поняттями групи «само –»: самореалізація, самовизначення і т. д. Способом розвитку такого типу особистості є саморозвиток як така форма розвитку, де особистість займає активну позицію стосовно своїх змін.

Принцип суб'єктності дозволяє розглядати людину як єдине ціле з усіма її індивідуальними особливостями і проявами, коли вона сама (як суб'єкт) розвиває, організує і контролює свою активність. Суб'єктність розглядається як інтегратор здатності людини до усвідомленого і керованого саморозвитку [3].

Аналізуючи вторинну зайнятість студентської молоді через призму концепції соціальної суб'єктності, особливого значення набуває аналіз соціальної суб'єктності студентської молоді. Ретельний аналіз соціальної суб'єктності здійснений у монографії Л.Г. Сокурянської «Студентство на шляху до іншого суспільства: ціннісний дискурс переходу» [4].

Під соціальною суб'єктністю дослідниця розуміє «соціокультурний феномен, суттєва якість суб'єкта (індивіда, групи), яка передусім виявляється в його ціннісних орієнтаціях, стратегічному життєвому виборі, цілеспрямованій активності» [5]. Говорячи про такий різновид соціальної суб'єктності, як економічна суб'єктність майбутніх фахівців, дослідниця перш за все має на увазі феномен працюючого студента. Водночас вона підкреслює, що саме цей феномен свідчить про те, що соціальна суб'єктність студентства виявляється не тільки на рівні його диспозицій, а й в актуалізованій формі. На думку Л.Г. Сокурянської, трансформація ціннісної свідомості студентства у бік її «модернізації» та «постмодернізації», зокрема прагнення до самореалізації, зумовлює розвиток соціальної суб'єктності майбутніх фахівців, в тому числі в економічній сфері. Кажучи про суб'єктність розуміємо, що економічні відносини мають свого носія, котрий їх створює, реалізує, підтримує, регулює. Цей носій ще й психологічно забарвлює економічні відносини, опосередковуючи їх суб'єктивним елементом: мотивацією, метою, почуттями, емоціями, оцінками тощо. Такі відносини обов'язково оцінюються суб'єктом із певної позиції в системі певних цінностей – вигоди, доходу, соціальної справедливості, рівності.

У дослідженнях економічної соціалізації особистості потрібно враховувати, що особистість або група є індивідуальним або груповим суб'єктом – активним, самостійним, відповідальним, здатним до саморегуляції і рефлексії; розглядати суб'єкт як такий, що динамічно розвивається, має уявлення про власні можливості й потенціали, основні етапи свого життя, а також про цілі й потреби на кожному етапі життєдіяльності; а також брати до уваги ціннісно-змістовні складові активності суб'єкта. Усе перелічене вище і є характеристикою суб'єктності особистості, зокрема економічної.

У наявних сьогодні визначеннях економічної суб'єктності наголос робиться на виборі особистістю власного економічного шляху розвитку (у цьому випадку вторинної зайнятості) на основі її ставлення до економічного світу, власної системи поглядів, цінностей, здібностей, очікувань.

Значне місце в дослідженні питань освіти та праці студентської молоді, зокрема вторинної зайнятості, посідає ціннісно-поведінковий підхід. І хоча концепція суб'єктності розглядає значення ціннісної системи особистості в питаннях економічної соціалізації, на наш погляд, ціннісно-поведінковий підхід заслуговує окремої уваги. Отже, значне місце у механізмі побудови та реалізації життєвих стратегій, займає ціннісна система індивіда, оскільки на підґрунті ціннісних орієнтацій особистості формується система її життєвих орієнтацій.

Під ціннісними орієнтаціями розуміють соціальні цінності, що поділяє конкретна особистість. Вони водночас стають і цілями життя для неї, й основними засобами досягнення цих цілей, і через це виконують функцію найважливіших регуляторів поведінки індивідів [6].

Саме вони надають людині можливість орієнтуватися в навколишньому світі, адекватно реагувати на певні зміни в суспільному житті. Сформовані ціннісні орієнтири виступають як критерії, як своєрідні еталони поведінки та якостей. З ними особистість постійно порівнює свої власні дії та вчинки. Тобто ціннісні орієнтації відображають у свідомості людини цінності, які визначаються для неї як стратегічні цілі та загальні світоглядні орієнтири.

Вивчення ціннісних орієнтацій студентської молоді допомагає розкрити характерні риси життєвого самовизначення молоді в сучасному українському суспільстві, зокрема у таких важливих сферах життєдіяльності, як освіта та професія. Таке явище, як вторинна зайнятість студентів можна більш глибоко проаналізувати розуміючи яке місце в системі цінностей займає освіта та праця в житті сучасних студентів.

Обираючи ту чи іншу цінність, людина певним чином формує план своєї поведінки й діяльності. Мотивація дає відповідь на запитання «чому?» й «для чого?», а цінність висвітлює те, заради чого діє людина. Саме цінності визначають відношення людини до світу, а отже, формують її поведінку в особистому, професійному

та громадському житті. Одним із показників, які відображають цінності молоді, зокрема, студентів, є їхнє відношення не лише до процесів здобуття вищої освіти та її якості, але й до економічної активності, що забезпечує дохід.

Дослідження специфіки молодіжної економічної активності, які базуються на статистичному аналізі об'єктивної ситуації на ринку праці й у соціально-трудовій сфері України, доцільно поєднувати із систематичним вивченням ціннісних і поведінкових орієнтацій молоді у цій царині.

Вивчаючи вторинну зайнятість студентської молоді, зазначимо, що сучасне суспільство визначається все частіше як ризикогенне, що пов'язане з великою кількістю трансформаційних процесів, що одночасно відбуваються в ньому. Отже, під час аналізу вторинної зайнятості студентів актуальним методологічним підґрунтям може слугувати концепція ризиків. Вивчаючи вторинну зайнятість, треба зробити наголос на тому, що це соціальне явище має певні ризики для студентів у контексті як внутрішньоінституційних, так і зовнішньоінституційних наслідків.

Аналізуючи концепцію У. Бека, С. А. Кравченко визначає поняття «ризик», як виникнення ситуації з невизначеністю, заснованої на дихотомії реальної дійсності і можливості: як імовірності настання об'єктивно несприятливих наслідків для соціальних акторів (індивідуальних або колективних), так і імовірності отримання вигод і благ, що суб'єктивно сприймається акторами в контексті певних ціннісних координат, на основі чого здійснюється вибір альтернативи дії [7, с. 668].

Вторинна зайнятість студентської молоді пов'язана з освітніми та професійними ризиками. Освітній ризик – це ситуація в діяльності суб'єкта ринку освітніх послуг, що відображає міру реальності небажаного розвитку подій через об'єктивно існуючі невизначеності [8]. Отже, студента можна визначити як суб'єкта ринку освітніх послуг, а його бажання бути суб'єктом ринку праці разом із навчанням, є відображенням об'єктивно існуючих в суспільстві проблем.

Під професійними ризиками розуміють відображення характеристик умов життєдіяльності соціальних суб'єктів (зокрема, студентської молоді) у стані переходу від ситуації невизначеності (приміром, пошуку роботи) до ситуації визначеності (працевлаштування) або навпаки, від ситуації визначеності (наявності роботи) до ситуації невизначеності (звільнення чи професійної перепідготовки), а також самої діяльності в даних умовах (зокрема, професійної діяльності), коли з'являється обґрунтована можливість вибору при оцінці ймовірності досягнення передбачуваного результату, невдачі або відхилення від мети, з урахуванням діючих морально-етичних норм. Ця можливість вибору, яка зумовлює «успіх» чи «невдачу» підкреслює подвійну «результативність» ризиків [9, с. 28].

В умовах суспільства ризику, професійні ризики, вписані в систему освітніх ризиків та зумовлені їх наявністю. Отже, у контексті вторинної зайнятості студентської молоді, можна говорити про освітньо-професійні ризики, які оцінити дуже складно. Наприклад, дипломований випускник закладу вищої освіти не влаштується працювати за фахом, а працює на будь-якому місці, де просто необхідно вищу освіту. Багато випускників закладів вищої освіти реєструються як безробітні в службі зайнятості. У цьому випадку виникає неприпустимий рівень ступінь ризику.

Найбільший прояв ризику вторинної зайнятості відбувається на рівні індивіда, тобто робітника (потенційного або дійсного). На цьому рівні соціальний ризик є найрізноманітнішим і торкається долі конкретної людини, яка виступає суб'єктом освіти та ринкових відносин одночасно.

Вторинна зайнятість має двоєдину природу, що пояснюється розвитком цього явища, з одного боку, бажанням студентської молоді бути матеріально незалежним, самостійним, а з іншого – у неспроможності держави надати підтримку молодому фахівцю в працевлаштуванні за фахом, що актуалізує появу ризиків на «виході» з ЗВО та потребу у пошуку першого робочого місця ще під час навчання та поширення такого явища, як робота не за фахом.

Загалом, ризики вторинної зайнятості студентської молоді можуть мати як позитивні, так і негативні наслідки:

- поєднання студентами роботи і навчання є одним із шляхів адаптації до нових сучасних, більш жорстких умов існування;
- робота допомагає вирішити студенту фінансові проблеми;
- вторинна зайнятість молоді сприяє їх професійній інтеграції та самореалізації, оскільки розширює сфери спілкування, дозволяє накопичувати соціальний досвід і зв'язки, наприклад, налагодження контактів з роботодавцем, що підвищує його конкурентоспроможність при працевлаштуванні після закінчення навчального закладу та отримання диплому;
- вторинна зайнятість студентів має велике значення як безпосередній життєвий досвід: людина вже вступила в трудові відносини, змогла познайомитися з декількома видами робіт, випробувати себе в них, зробити для себе вибір;
- студенти, які працюють, під час майбутнього працевлаштування вже зможуть вписати в своє резюме факт досвіду роботи і тим самим підвищити свої шанси на отримання бажаної вакансії;
- набутий досвід роботи за фахом значною мірою розширює можливості гідного виходу студента на ринок праці;
- у разі отримання досвіду роботи не за спеціальністю така зайнятість не сприяє професіоналізації майбутнього фахівця;
- вторинна зайнятість студента несе небезпеку негативних наслідків на навчальний процес, дисциплінованість зменшується пропорційно зростанню зайнятості.

Висновки. Отже, вторинна зайнятість є складним соціальним явищем, яке досить поширене в сучасному суспільстві, має тенденцію до збільшення, а тому потребує глибоких систематичних досліджень. На основі аналізу методологічних підходів до вторинної зайнятості виявлено їхній евристичний потенціал, що дає змогу враховувати як особистісний, так і суспільний вплив на розуміння сутності цього феномену. Аналіз підходів свідчить про те, що вони взаємодоповнюють одне одного, а тому можуть вдало поєднуватися та дадуть змогу більш глибоко вивчити найактуальніші проблеми економічної активності молоді, зокрема вторинної зайнятості студентів.

Список використаної літератури

1. Радіонова О.М. Зайнятість у великих містах: сучасний економіко-теоретичний аналіз : монографія. Х. : ХНУМГ, 2014. 178 с.
2. Гринькевич О.С. Вторинна зайнятість студентської молоді в Україні у контексті аналізу її освітньо-професійних цінностей. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. Економіка*. 2016. Випуск 19. Частина 2. С. 127–130.
3. Кузікова С.Б. Суб'єктність у контексті саморозвитку особистості. *Вісник Харківського національного університету № 1009. Серія «Психологія»*, 2012. С. 40–44.
4. Сокурянская Л.Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода : Монография. Харьков : Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, 2006. 576 с.
5. Сокурянская Л.Г. Проблема субъекта в современной социологии. *Социологичні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*: Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Харків : Видавничий центр ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2003. С. 24–30.
6. Богомаз К.Ю., Мачуліна І.І., Сорокіна Л.М. Соціологія молоді : Навчальний посібник. Дніпродзержинськ: ДДТУ, 2011. 355 с.
7. Кравченко С.А. Социология: парадигмы через призму социологического воображения. М. : Экзамен, 2007. 752 с.
8. Чубарова О.И. Образовательный риск как экономическая категория, его сущность. *Ползуновский вестник*. 2005. № 1. С. 199–208.
9. Дейнеко О.О. Професійні ризики сучасного студентства як компонент суспільства ризику: особливості ризиків фаз професійного буття. *Український соціум*. 2013. № 4(47). С. 26–38.

Machulina I. I. Heuristic potential of methodological approaches to the study of secondary students' employment

The article considers the phenomenon of secondary students' employment in terms of the following methodological approaches as the concept of social subjectivity, value-behavioral approach and the concept of risk. The analysis of these approaches allowed us to reveal their heuristic potential in understanding the essence of secondary employment of student youth. Thus, the concept of social subjectivity allows us to find adequate answers to the formation of personality through the manifestation of social activity, independence, and self-realization.

The desire for self-realization determines the development of social subjectivity of future professionals, including the economic realm, which explains the sociopsychological nature of the phenomenon of secondary employment of students.

The valuable and behavioral approach contributes to the understanding of the essence of secondary employment through the individual value system. It is noted that the values themselves determine a person's attitude to the world, and therefore shape his or her behavior in personal, educational, professional and public life. One of the indicators that reflect the values of young people, in particular students, is their attitude not only to the process of higher education and its quality, but also to economic activity, in particular, to secondary employment of students.

Also, special attention is paid to the concept of risks in explaining the essence of secondary employment. Risk is considered as the probability of adverse consequences for students who combine study with work, and the probability of receiving benefits and advantages from this combination. Educational and professional risks, as well as their positive and negative consequences are considered.

These methodological approaches complement each other and allow us to take into account both personal and social influences in the study of secondary employment of students.

Key words: *secondary employment, student youth, concept of social subjectivity, valuable and behavioral approach, concept of risks.*